

APŽVALGOS

Kompiuteriniai meno informacijos ištekliai Leidybos, sklaidos ir vartojimo problematikos apžvalga

Gintarė Garnytė

VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla,
Leidybos vadovė,
VU Komunikacijos fak. doktorantė

Šiauliai University Publishers
Vilnius University, Faculty of Communication,
Doctoral student.
Vilniaus g. 88, LT-76285 Šiauliai
Tel. (+370 41) 59 57 90
El. paštas: gintare@cr.su.lt

Dalius Miežinis

Matematikos ir informatikos institutas,
Informacijos ir leidybos skyriaus inžinierius,
komunikacijos mokslų magistras

Institute of Mathematics and Informatics,
Information and Publishing Department,
Enginier, Master of Communication Sciences
Akademijos g. 4, LT-08663 Vilnius
Tel. 8 688 51 928
El. paštas: Daily@takas.lt

Šio darbo tikslas – iškelti pagrindines kompiuterinių meno informacijos išteklių leidybos, sklaidos ir vartojimo problemas. Apžvalgoje siekiama atskleisti kompiuterinius meno ir muzikos informacijos išteklius, jų vartojimo tendencijas, būdus ir priemones; aptarti svarbesnius meno ir muzikos kūrinių leidybos bei sklaidos klausimus; išnagrinėti meno kūrinių autorių teisių apsaugos pagrindines nuostatas.*

Meno ir ypač muzikos informacijos ištekliai, jų vartojimas, leidybos aspektai nėra plačiau tyrinėti ar apibendrinti. Literatūroje daugiau kalbama apie meną apskritai, dailę, kuriai būdingi vaizdo informacijos vartojimo ypatumai.

Dažniausiai nagrinėjami tradicinės formos dokumentai – dailės kūriniai, portretai, fotografijos ir pan. Tačiau plačiai sklinda elektroniniai meno informacijos ištekliai, kurių technologinis pagrindas ir tipologija labai nevienalyčiai. Jų kaip informacijos ištekliaus vertinimą lemia dokumentų tipologija, laikmena, informacijos formalizavimo laipsnis, komunikacinės ir kitos savybės. Tačiau, tai kol kas išsamiau netyrinėti elektroninės meno informacijos aspektai.

* Straipsnis parengtas pagal Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto surengtoje konferencijoje „Informacijos ir žinių vadybos aprėptys šiuolaikinėje organizacijoje: žinių ekonomikos iššūkiai“ (Vilnius, 2006 m. gruodžio 1 d.) skaitytą pranešimą.

Šiuo darbu siekiama apžvelgti meno ir muzikos informacijos vartojimo tendencijas, būdus ir priemones, susijusias su jų leidybos, saugojimo ir platinimo (prieinamumo) problemomis; aptarti meno dokumentų saugojimo, paieškos ir vartojimo klausimus, autorių teisių apsaugos reikalavimus; atkreipti dėmesį į Europos Sąjungos valstybių garso ir vaizdo informacinės politikos svarbiausias nuostatas, meno informacijos išteklių bei kompiuterinių paieškos priemonių naudojimą. Pagrindiniai šio darbo uždaviniai:

- Atskleisti meno ir muzikos informacijos išteklius, jų vartojimo tendencijas, būdus ir priemones.
- Aptarti meno ir muzikos kūrinių leidybos ir sklaidos klausimus.
- Išnagrinėti meno kūrinių autorių teisių apsaugos pagrindines nuostatas.

Kompiuterinių meno informacijos šaltinių raidą lemia technologijų kaita, bendroji meno informacijos politika, elektroninės leidybos sąlygos ir autorių teisių apsauga.

Technologijų raida, ypač per pastaruosius dešimtmečius, taip paspartino ir išstobulino individualios, visuomeninės, ypač verslo komunikacijos būdus, kad sugriovė visas tarp kultūrų nusistovėjusias sienas, pakeitė požiūrį į meną ir jo suvokimą. Kultūrologo ir menotyrimininko A. Andrijausko teigimu, gyvendami postmodernizmo idėjų išsigalėjimo sąlygomis, regime vieną svarbiausių žmonijos istorijoje lūžių, kai iš esmės keičiasi daugelis per amžių nusistovėjusių mąstymo nuostatų, tikrovės suvokimo ir žmogaus savivokos principų, estetinės žiūros ir meninės kūrybos būdų (Andrijauskas, 1995, p.13).

Mūsų amžiuje technologijos įgauna vis didesnę galią. Naujosios technologijos spartina meno ir mokslo raidą, jas suartina, net sulieja. Meno ir technologijų idėjos ir sistemos vis labiau orientuojamos į vartotojų poreikius. To-

dėl technologijos priemonių dalykiniai moduliai vis labiau taikomi prie vartotojų, kad šie galėtų kuo sėkmingiau juos įvaldyti.

Istoriškai susiklostė, kad netrukus po pirmųjų elektroninių skaičiavimo mašinų pasirodymo, XX a. šeštajame dešimtmetyje skaičiavimo technika jau pradėta naudoti muzikos tyrimams ir kūrybai. Aštuntojo dešimtmečio viduryje šie eksperimentai atsiskyrė į savarakišką kryptį, literatūroje anglų ir vokiečių kalbomis vadinamą kompiuterinę (elektroninę) muziką, o prancūzų ir italų – muzikos informatika. Ši meno kryptis išsirutuliojo greičiausiai ir viena pirmųjų lengviausiai tapo elektroninės komercijos verslu.

E. leidybos aspektai. Muzika ir muzikos kūriniai, vaizdo klipai bei filmai nesunkiai įrašomi į kompaktines plokšteles (CD, DVD laikmenas). Jų leidyba ir kopijavimas gana paprastas, iš pirmo žvilgsnio nereikalaujantis ypatingų sąlygų ar technologijų, prieinamas eiliniam vartotojui. Pagaminti įrašai palyginti nebrangūs, patogūs naudoti, todėl labai populiarūs, lengvai plintantys butyje.

Tačiau šios paplitusios laikmenos dėl techninių savo charakteristikų, pasirodo, yra ne visai tinkamos kokybiškam garsinės ir vaizdinės medžiagos įrašymui ir saugojimui, tad archyvams kurti ir kokybiškiems įrašams leisti dažniau naudojamos brangios japoniškos laikmenos. Kaip būtinas šios leidybos gretutinis produktas kuriamos internetinės duomenų saugyklos. Tokiomis saugyklomis Lietuvoje rūpinasi, jas prižiūri ir plėtoja Lietuvos autorių teisių agentūra (LATGA). Šiuo metu yra kuriamas vizualinių dokumentų saugykla.

Kokybiškų kompiuterinių meno kūrinių leidyba iš tikrųjų yra brangi ir sudėtinga dėl mažų tiražų ir didelių kokybės reikalavimų, todėl internetinių duomenų saugyklų kūrimas yra tiesiog būtinas meno informacijos vartotojams.

Meno informacijos bendroji politika Lietuvoje dar tik formuojasi, tačiau ryškėja tokios pagrindinės kompiuterinių meno informacijos išteklių kūrimo ir leidybos kryptys:

- Lietuvos menininkų siekimas pristatyti savo darbus pasauliui;
- kompiuterinės meno kūrinių leidybos plėtra;
- Lietuvos meno galerijų jungimasis į bendrą tinklą;
- Lietuvos meno institucijų namų tinklapių kūrimas.

Panašūs procesai vyksta visame pasaulyje. Formuojasi platus vartotojų būrys, randasi naujos kompiuterinių meno išteklių vartojimo galimybės ir tendencijos.

Kompiuterinių meno išteklių *vartojimo skatinimas* taip pat yra bendrosios meno informacijos politikos reikšmingas aspektas. Paprastai skiriamos dvi prioritetingos vartotojų grupės: besimokančiųjų ir neįgalųjų kompiuterinių meno informacijos išteklių vartotojų.

Aiškliai apibrėžiami *besimokančiųjų* kompiuterinių meno informacijos išteklių vartojimo tikslai:

- telekomunikacijų priemonėmis susipažinti su įvairių epochų menininkų kūrybos palikimu, meno kritika ir t. t.;
- telekomunikacijų priemonėmis apsilankyti menininkų dirbtuvėse ir pamatyti patį kūrimo procesą vienu metu dideliam skaičiui žmonių;
- aplankyti žymiausias pasaulio meno centrus;
- mokymosi procesą padaryti įdomesnę ir turiningesnę;
- palengvinti mokytojų darbą.

Pastaraisiais metais pradėta rūpintis ir *neįgalųjų* aprūpinimu meno informacija. Renigiamos ir leidžiamos mokomosios priemonės vaikams, vykdomi neįgalųjų vaikų ir paauglių visaverčio integravimo į visuomenę projektai.

Taip pat universitetinių meno studijų projektai, suteikiantys galimybę pažinti pasaulio meno istoriją, pamatyti ar išgirsti garsių menininkų kūrinius. Įvairių rūšių kompiuterinių mokomųjų priemonių gamyba ir leidyba labai gausina šalies kompiuterinius meno informacijos išteklius.

Didžiausią kompiuterinių meno informacijos išteklių vartotojų grupę sudaro *menu besidomintys žmonės*. Ją sunkiausia apibrėžti, nes visi visuomenės nariai daugiau ar mažiau susiduria su meno informacija ir naudojami jos ištekliais. Šiai vartotojų grupei priklauso žmonės, neturintys specialaus meninio išsilavinimo ir aktyviai nedalyvaujantys menininkų bendruomenių veikloje, tačiau siekiantys gauti muzikos ir meno informacijos. Pastaruoju metu, besiplėtojant ir vis labiau veikiant informacijos technologijoms, pasyvių vartotojų mažėja.

Meno profesionalai, specialistai, ekspertai, meno kūrėjai taip pat naudojami kompiuteriniais meno informacijos ištekliais. Tačiau jie išskirtini tuo, kad savo kūriniams nuolat juos gausina, be to, dalyvauja formuojant meno informacijos bendrąją politiką.

Meno informatika ir autorių teisių apsauga. Tai yra bendrosios informacijos politikos dalis valstybėje ir pasaulyje. Kompiuterinių meno informacijos išteklių kūrimas yra sudėtingas ir nenutrūkstamas procesas. Jo metu yra susiduriama su įvairiomis problemomis, ieškoma jų sprendimo būdų. Aktualiausi kompiuterinių meno informacijos išteklių formavimo klausimai yra autorių teisių apsaugos problema ir muzikos paveldo išsaugojimas.

Meno informacijos sąvoką įstatymai apibrėžia taip: visi meno kūriniai – muzikos, tapybos, skulptūros, architektūros, grafikos, taidomosios dailės, dizaino kūriniai, iliustracijos, piešiniai, brėžiniai, modeliai, visi kūriniai, kuriuose fiksuojami garsas ir vaizdas, taip pat visi darbai, grindžiantys meninę jų vertę filoso-

finiais, sociologiniais, istoriniais ir kitais požiūriais. **Kompiuterine meno informacija** laikomos duomenų bazės, kuriose saugoma visos pirmiau įvardytos informacijos rūšys elektroniniu pavidalu. **Kūriny**s laikomas paskelbtu, jeigu jis autoriaus sutikimu išleistas, viešai parodytas arba kuriuo nors kitu būdu praneštas neapibrėžtam asmenų skaičiui.

Autorių teisių apsaugos problema yra aktuali visame pasaulyje, autorių teisių apsaugos mechanizmas per ilgą laiką jau pakankamai susiformavęs. Tačiau to negalima pasakyti apie elektronines meno informacijos laikmenas: kompiuterinių meno ir muzikos kūrinių, įvairių kitų kompiuterinių meno leidinių apsaugą. Sparčiai vystantis technologijoms, dėl tokio pobūdžio veiklos naujumo teisinė bazė nėra visiškai parengta, ji nuolat tobulinama, keičiama pasaulyje, Europos Sąjungoje ir Lietuvoje. Be to, šiandienė situacija priklauso ir nuo virtualių organizacijų daugelio veiklos aspektų neapibrėžtumo.

Virtualios organizacijos, plėtodamos savo veiklą, nuolat turi rūpesčių dėl autorių teisių išsaugojimo. Laisvas naudojimasis informacija sudaro palankias sąlygas ją kopijuoti ir plauti. Kyla įvairių problemų, ypač susijusių su kompiuterinių muzikinės kūrybos, garso bei vaizdo įrašų, fotomeno laikmenų apsauga.

Moderniosios technologijos supaprastina informacijos apdorojimą ir didina duomenų naudojimo poreikį, tačiau didėja ir duomenų pažeidimų grėsmė. Todėl visiems informacinių sistemų kūrėjams, administratoriams bei koordinatoriams atsiranda papildomų rūpesčių dėl duomenų apsaugos, tvarkymo ir naudojimo procesų.

Kuriant ir tobulinant teisinius intelektinės nuosavybės ir autorių teisių pagrindus šiuo metu keliami trys svarbiausi uždaviniai:

- formuoti ilgalaikę kompiuterinių laikmenų apsaugos politiką;

- stabdyti nelegalių kopijų plitimą;
- nustatyti kompiuterinių meno kūrinių apsaugos standartus.

Europos Sąjungos valstybės formuoja ir tobulina savo audiovizualinę politiką įvairiais aspektais: tvarkydamos įstatymų leidybą, per įvairias tarptautines programas ir projektus, kurių tikslas – tirti vartotojų poreikius ir vystyti technologijas. Ypač svarbūs kartu su UNESCO 1990–2000 metais vykdyti projektai, kurie leido sukurti garso ir vaizdo įrašų archyvavimo infrastruktūras Europoje ir visiškai pagrindė šią veiklą.

Muzikos srityje autorių teisių apsaugos problema yra viena opiausių. Ji ypač aktuali visų pasaulio šalių garso ir vaizdo įrašų gamintojams, platintojams, garso ir vaizdo duomenų bazių, interneto vartotojams, taip pat audiovizualinėms bibliotekoms ir archyvams. Autorių teisių klausimai bibliotekų ir archyvų keliami keliais konkrečiais aspektais:

- autorių teisės audiovizualinėms saugykloms,
- autorių teisės ir naujos technologijos,
- kompiuterizuotos sistemos, specialūs garso ir vaizdo saugyklų bei archyvų poreikiai,
- šiuolaikinis menas ir autorių teisių gynimas.

Autorių teisių reikalavimai riboti dokumentų naudojimą autorių teisių apsaugos tikslais daug kur prieštarauja pagrindinei nuostatai, kad saugykla skiriama vartotojui, jo reikmėms. Priešprieša tarp garso ir vaizdo dokumentų specifikos (pavyzdžiui, dažna natų kopijavimo būtinybė ir kt.) ir naujų, labai lanksčių ir vartotojui patogių tų dokumentų naudojimo technologijų sudaro bendrą nepalankią vartotojui situaciją.

Lietuvos Respublikos įstatymai autorių teisių apibrėžia kaip asmens intelektinės veiklos rezultatų apsaugą. Lietuvoje suformuluotos il-

galaikės autorių teisių ir intelektualinės nuosavybės nuostatos, o priimami aktai suderinami su Europos Sąjungos įstatymais. LATGA bei kitose institucijose įkurti teisiniai padaliniai rūpinasi Lietuvos ir užsienio autorių kūrinių panaudojimo, platinimo, koncertinės veiklos klausimais ir kūrinių apsauga Lietuvos valstybėje. LATGA analizuoja Europos Sąjungos reikalavimus ir rekomendacijas, pateikia kompiuterinių dokumentų ir duomenų tvarkymo, teikimo, apsaugos problemų teisinius sprendimus, neišskirdama jų iš bendro informacinių sistemų konteksto. Virtualių organizacijų nariai, kaip ir bet kurių kitų programų kūrėjai, yra traktuojami kaip fiziniai asmenys arba fizinių asmenų grupės, sukūrusios originalų kūrinių.

Lietuvos ir Europos virtualios organizacijos vadovaujasi *Europos Sąjungos* priimtomis *direktivomis*: 1991 m. gegužės 14 d. Europos Tarybos direktyva Nr. 91/250/EEC „Dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos“ (Dėl kompiuterinių..., 1991) ir 1996 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Europos Tarybos direktyva Nr. 96/9/EC „Dėl duomenų bazių teisinės apsaugos“ (Dėl duomenų bazių..., 1996) bei atitinkamais Lietuvos Respublikos įstatymais (Lietuvos Respublikos autorių teisių..., 2003 ir kt.).

E. leidybos sąlygos ir autorių teisių apsauga. Besiplėtojančioje meno kūrinių leidyboje vis svarbesni darosi *teisiniai kompiuterinės leidybos* aspektai. Sudarant autorines sutartis į jas įtraukiamos Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme (toliau – LR ATGTĮ) apibrėžtos šios nuostatos:

- Leidybos sutarties forma ir sąlygos (44 str.).
- Leidėjo pareigos pagal leidybos sutartį (45 str. 1, 2 ir 3 d.).
- Autoriaus pareigos pagal leidybos sutartį (46 str.).

- Kūrinio išleidimas knyga (47 str.).
- Sutartys nelaikomos autorinėmis (39 str. 3 d.).
- Autorinio atlyginimo pagal autorinę sutartį dydis ir mokėjimo tvarka (48 str.). Autorinis atlyginimas mokamas tik už autorių teisių arba gretutinių teisių objektą. Jis gali būti mokamas dalimis, taip pat gali būti mokamas avansas. Autorinis atlyginimas neturi būti mokamas už išdirbtą laiką (valandas, dienas, mėnesius ir pan.).
- Kūrybinis darbas pagal sutartį. Turtinės autorių teisės į kūrinį, kurį sukūrė darbuotojas, atlikdamas tarnybines pareigas ar darbo funkcijas, išskyrus kompiuterių programas, penkeriems metams pereina darbdaviui, jeigu kitaip nenustatyta sutartyje (LR ATGTĮ 9 str. 2 d.).

LR ATGTĮ (6 str.) apibrėžiama autoriaus, taip pat ir kompiuterinio kūrinio autoriaus, samprata:

1. Autorius yra kūrinį sukūręs fizinis asmuo.

2. Fizinis asmuo, kurio vardas įprastu būdu nurodytas kūrinyje, yra laikomas to kūrinio autoriumi, jeigu neįrodyta kitaip. Ši nuostata taikoma ir tuo atveju, kai vietoj autoriaus vardo nurodytas pseudonimas, nekeliantis jokių abejonių dėl tikrojo autoriaus vardo.

3. Kai kūrinyje yra nurodytas autoriaus pseudonimas, keliantis abejonių dėl tikrojo autoriaus vardo, arba kūrinyje nenurodytas autoriaus vardas, leidėjas, kurio vardas nurodytas kūrinyje, laikomas, jeigu neįrodyta kitaip, autoriaus atstovu, turinčiu teisę ginti autoriaus teises ir užtikrinti jų įgyvendinimą tol, kol to kūrinio autorius atskleis savo vardą ir pareikš apie savo kūrinio autorystę.

Apžvelgiant autorių teisių ir leidybos sutarčių dokumentus aiškėja, kad autorinėse sutartyse turi būti įtrauktos LR ATGTĮ 42 str.

1 d., LR ATGTĮ 4 str., LR ATGTĮ 15 str., LR ATGTĮ 39 str. 1 d., LR ATGTĮ 40 str. 1 d., LR ATGTĮ 43–47 str. (tik leidybos sutartims) nuostatos. Tačiau LR ATGTĮ 5 str., LR ATGTĮ 14 str., LR ATGTĮ 39 str. 3 d., darbo sutarties požymių, atrodo, nereikėtų pateikti kompiuterinių kūrinių autorinėse sutartyse.

Apibendrinami atkreipiame dėmesį į tai,

kad vis naujų informacinių ir komunikacinių technologijų teikiamos garso ir vaizdo informacijos išsaugojimo ir atgaminimo galimybės verčia visą kompiuterinių meno dokumentų leidybos sistemą nuolat atsinaujinti, kartu suteikiant kūriniams ir jų autoriams intelektualinės apsaugos garantijas, o vartotojams – kuo palankesnes naudojimosi sąlygas.

LITERATŪRA

ANDRIJAUSKAS, A. (1995). Grožis ir menas: estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai – Vakariai). Vilnius: Dailės akademijos I-kla. 702 p.

1996 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Europos Tarybos direktyva Nr. 96/9/EC „Dėl duomenų bazių teisinės apsaugos“.

1991 m. gegužės 14 d. Europos Tarybos direktyva Nr. 91/250/EEC „Dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos“.

1992 m. lapkričio 19 d. Europos Tarybos direktyva Nr. 92/100/EEC „Dėl nuomos teisės, skolinimo teisės ir tam tikrų teisių, susijusių su autorinėmis teisėmis intelektualinės nuosavybės srityje“, p. 152–158.

Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimo įstatymas. *Vaištybės žinios*, 2003. Nr. 28-1125.

VILEITA, A. (2000). *Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo komentaras*. Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla.

Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. *Vaištybės žinios*, 1995. Nr. 40-2844.

Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos komentaras (Paryžiaus akto redakcija, 1971). Išleista ES PHARE programos lėšomis. Projekto „Autorių teisių ir gretutinių teisių apsaugos stiprinimas“ koordinatore – Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. Vilnius, 2001.

COMPUTER-BASED ART INFORMATION RESOURCES: SURVEY OF PUBLISHING SPREAD, DISTRIBUTION AND APPLICATION TOPICS

Gintarė Garnytė, Dalius Miežinis

Summary

The survey is aimed at disclosing computer-based resources of art and music, the ways, tendencies of their usage; discussing major problems of publishing and spread of art and music works as well as considering

the main rules regulations on copyright protection of art works. The target of this paper is to lay emphasis on the main publication, distribution and application problems of computer-based art information resources.

Įteikta 2007 m. vasario 28 d.